

LIETUVININKŲ LIAUDIES MEDICINA NUO XX A. VIDURIO IKI XXI A. PRADŽIOS

Tyrimas atliktas vykdant Etninės kultūros tęstinumo ir kaitos tyrimų 2016–2022 metų programą, patvirtintą Etninės kultūros globos tarybos 2016 m. lapkričio 08 d. nutarimu Nr. XII-2765. Sutartis Nr. SA-7.

Jonas Tilvikas

Lietuvos istorijos instituto etnologijos krypties doktorantas

Klaipėda, 2017

Turiny

ĮVADAS.....	3
Lietuvininkų gydymosi galimybės XX a. trečiasis – penktasis dešimtmečiai.....	6
Kai gydytojui mokėti neberekėjo XX a. šeštasis – devintasis dešimtmečiai.....	10
Lietuvininkų gydymosi patirtis XX a. paskutinis – XXI a. antrasis dešimtmečiai.....	12
APIBENDRINIMAS.....	16
REKOMENDACIJOS.....	18
LITERATŪRA	19

ĮVADAS

Liaudies mediciną Lietuvos mokslininkai pirmiausia atrado kaip kultūrinį reiškinį, ir jį analizavo istoriniame, arealiniame, geografiniame, etnokultūriniame kontekste. Jonas Basanavičius džiaugėsi, kad lietuvių liaudies medicina labai turtinga ir savita, daugelis ligų pavadinimų lietuviški, tik kai kurie pasiskolinti mokslo terminijos ar iš lenkų kalbos. Todėl lietuvių liaudies mediciną ateityje jis siūlė palyginti su senųjų kultūrų medicinomis (Basanavičius 1898: 2). Gilinantis į lietuvių liaudies mediciną ypač išryškinti folkloristiniai liaudies medicinos aspektai: atlikta gydomųjų užkalbėjimų kaip tautosakos žanro sistematizacija, ligų įvaizdžių, sveikatos ir kūno sampratos tyrimai. Atsiskleidė lietuvių liaudies medicinos saviti bruožai bei kai kurios sąsajos su kaimyninėmis tautomis (Balys 1954: 10-11; Vaitkevičienė 2008: 14). Liaudies medicina domino ir tebedomina Lietuvos medikus. Jie į liaudies mediciną žvelgia kaip į Lietuvos medicinos istorijos dalį ir kaip liaudies žinijos pavyzdį, galintį turėti reikšmės medicinos mokslui ir praktikai (Skliutauskas 1931: 2; Bankauskas 1935: 12; Kriaučiūnas 1966: 16; Mekas 2010: 20). Taigi medikus ir folkloristus ilgą laiką domino kiek skirtingi liaudies medicinos aspektai¹. Etnologiniuose, etnomediciniuose liaudies medicinos tyrimuose stengiamasi į liaudies mediciną pažvelgti kaip visumą. Įsitvirtino nuomonė, kad liaudies medicina – tai sveikatos apsaugos, ligų prevencijos bei gydymo būdų visuma (Trimakas 2008: 21).² Pasirodė ne vienas raginimas aprašyti ne tik kultūrinius liaudies medicinos aspektus, bet ir atkreipti dėmesį į socialinį kontekstą.³ Per visą tyrimų laikotarpį ieškota atsakymų į klausimus: kur liaudies medicinos ištakos; kas lemia jos gyvybingumą; kokie liaudies medicinos bruožai; liaudies medicinos faktų sisteminimo klausimai; kokios liaudies medicinos taikymo galimybės?

Tačiau šiandieniniuose tyrimuose iškyla kitos problemos. Išryškėjo neperžengiama takoskyra tarp liaudies medicinos ir oficialiosios medicinos, kaimo ir miesto bendruomenės, tradicijos ir modernybės tyrimų. Iki šiol siekiama atrasti, kas liaudies medicinoje yra senoviška, archajiška, nekintama, nors jau senokai išsakyta nuomonė, kad liaudies medicina gali būti nuolat besikeičianti (Gribauskaitė 2011: 208)⁴.

¹ Žvelgiant į liaudies mediciną konkrečios mokslo šakos požiūriu, tas pats faktas gali būti labai išgirtas arba labai nuvertintas. Folkloristus žavi liaudies medicinoje išlaikytos archajiškos užkalbėjimų formos, kurios medikams, geriausiu atveju, atrodo kaip psichoterapijos priemonė, o šiaip į tokius gydymo būdus žvelgiama kaip į liaudies tamsumą.

² Viktorija Gribauskaitė pabrėžė, kad liaudies medicina yra ne kas kita, kaip glaudžiai tarpusavyje susijusių įvairių technikų, tikėjimų, grynų religinio gyvenimo apraiškų junginys, o pastarąjį išardžius tyrimo objektas subyrėtų į šipulius (Gribauskaitė 2011: 208). Toks požiūris šiandien būdingas ne tik etnologams, bet ir medicinos, farmacijos mokslų atstovams. Živilė Petkevičiūtė akcentuoja, kad netikslinga būtų stengtis surinkti kuo daugiau informacijos apie praktinį augalų panaudojimą gydymui, tuo pat metu aplenkiant magiškuosius elementus (Petkevičiūtė 2011: 80). Antanas Tauras Mekas kalba, kad be gydymo priemonių yra taisyklės, požiūriai, kurie neatsiejama liaudies medicinos dalis (Mekas 2010: 20).

³ Daiva Vaitkevičienė pažymėjo, kad lietuvių užkalbėjimų tradicija iki šiol beveik netirta kaip socialinis reiškinys (Vaitkevičienė 2008: 46). Rolandas Petkevičius atkreipė dėmesį, kad ta pati problema iš esmės būdinga ir lietuvių etnomedicinos tyrimams (Petkevičius 2012: 98).

⁴ Tradicinė žolininkystė, pritaikius klinikinius tyrimus, tampa mokslu grįsta fitoterapija ir randa vietą šiandieninėje medicinoje. Žolinis preparatas „Lidonium“, pagamintas iš ugniažolės ir kitų vaistinių augalų, skirtas onkologines ligas persirgusiems pacientams. Įdomu pastebėti, kad šis preparatas virsta ne liaudies medicinos, bet oficialiosios medicinos priemone. Sintetiniai vaistai, sukurti remiantis biomedicina, bet neturintys atitinkamų institucijų leidimo, vis tiek yra žmonių naudojami, įvežami į šalį nelegaliai ir platinami.

Selektyvus požiūris atsirenkant tik tai, kas „tradiciška, autentiška“, liaudies medicinoje labai skaldo tiriamąjį objektą ir kartais taip stipriai iškreipia, kad jo nebeįmanoma atpažinti. Atrodo, kad liaudies medicina tiesiog nyksta ir dingsta iš mūsų akiračio, o dabartinė žmonių patirtis yra kažkas kita. Stengiantis išvengti iš skirtingų požiūrių kylančių dviprasmybių, norėtusi į tiriamąjį objektą – liaudies mediciną – pažvelgti žmonių akimis per jų patirtį ir išsiaiškinti, ar liaudies medicina šiandieninėje visuomenėje egzistuoja kaip kultūrinis inkluzas, ar vis dėlto yra organiška kultūrinė bei socialinė visuma, suformuota istorinės atminties ir šiandieninių aktualijų? Norint rasti atsakymą į šį klausimą, reikia išsiaiškinti, kokia liaudies medicinos samprata žmonių akimis ir kur yra jos ribos; kaip keičiasi (nesikeičia) liaudies medicina ir kas provokuoja jos pokyčius arba stabilumą; kokia takoskyra egzistuoja (neegzistuoja) tarp liaudies ir oficialiosios medicinos?

Tyrimui pasirinktas Mažosios Lietuvos regionas, o tiksliau šiame regione susiformavusi etninė grupė lietuvininkai, kurie per visą XX a. patyrė ypatingai ryškius socialinius ir kultūrinius pokyčius⁵. Tikėtasi, kad šio krašto žmonės ištikę socialiniai bei kultūriniai pokyčiai paliko atspindžių ir liaudies medicinoje. Lietuvininkų liaudies medicina yra sulaukusi tyrėjų dėmesio. Janina Janavičienė ir Rita Balkutė pastebėjo lietuvininkų liaudies medicinos kaitą, ją siedamos pirmiausia su nykimu⁶. Jonas Tilvikas analizavo lietuvininkų liaudies medicinos gyvavimo aplinkybes istoreografijoje. Tyrime pastebėta, kad lietuvininkų liaudies medicina XIX–XX a. pirmojoje pusėje gyvavo bažnytinės ir liaudiškos pasaulėžiūrų sandūroje, etninės atskirties, uždaros (bendruomeninės) ir modernėjančios visuomenės sąlygomis. To meto naratyvuose atsispindi bandymas išlaikyti tautinę tapatybę, ieškoti *savos* kultūros šerdies, kur bažnytinė pasaulėžiūra – neatskiriama lietuvininkų kultūros dalis, nors ir gerokai prieštaraujanti paveldėtam ikirikščioniškajam kultūriniam klodui (Tilvikas 2017: 193–194). Lietuvininkų archyvinių naratyvų analizė atskleidė, kad XX a. pirmosios pusės lietuvininkai gydytoju laikė tik oficialųjį gydytoją, o kiti gydę asmenys – motina, kaimynai, liaudies medicinos specialistai, tarp jų ir „burtininkai“ – buvo prilyginami gydytojui, bet nesutapatinami su juo. Liaudies medicinos specialistai, nors savo statuso bendruomenėje dar nebuvo praradę, jau buvo priartėję prie socialinio ir kultūrinio paribio. Lietuvininkai bandė brėžti ribą tarp gydymo ir „burtų“. „Burtais“ jie buvo linkę laikyti užkalbėjimus, nukeldami juos į kultūrinį paribį. Tai savitas Mažosios Lietuvos visuomenės modernėjimo ypatumas (Tilvikas 2017: 193–194).

⁵ Jie buvo veikiami vokiškos kultūros ir Vokietijos politinių struktūrų, išgyveno tautinio atgimimo sąjūdį, po 1923 m. Klaipėdos krašto prijungimo prie Didžiosios Lietuvos teko prisitaikyti prie naujos valstybinės tvarkos bei kultūros. Dramatiškai lietuvininkus palietė Antrasis pasaulinis karas, išsklaidęs lietuvininkus po pasaulį; sovietiniu laikotarpiu kiek buvo įmanoma lietuvininkai taip pat traukėsi į Vakarų. Likusieji savo žemėje palaikė ir palaiko glaudžius ryšius su giminaičiais užsienyje. Lietuvininkų religija (evangelikai liuteronai, reformatai, baptistai, jehovistai) paliko savitą pėdsaką jų kultūroje ir pasaulėžiūroje. Skyrėsi ir lietuvininkų ekonominė padėtis. XX a. pirmojoje pusėje ji buvo geresnė nei gyventojų Didžiojoje Lietuvoje.

⁶ J. Janavičienė tyrime „Senųjų lietuvininkų liaudies medicina“ (1994) teigia, kad „kaip ir visoje Lietuvoje, Mažojoje Lietuvoje iš senų senovės žmonės gydėsi žolėmis, burtais, užkalbėjimais“ ir atkreipė dėmesį, kad pastarieji sparčiai nyksta (Janavičienė 1994: 83). R. Balkutė lauko tyrimų Pagėgiuose metu aprašė liaudies medicinoje naudotas vaistines priemones, naudotas XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje. Jos kalbinti žmonės teigė, kad dalies augalų gydymui jie nebenaudoja, nes melioracija pakeitė gamtines sąlygas ir natūralias vaistinių augalų augimvietes (Balkutė 1995: 670–673).

Atlikti tyrimai apibūdina XX a. pirmąją pusę, o apie lietuvininkų liaudies mediciną XX a. antrojoje pusėje žinių labai trūksta, todėl kalbėti apie lietuvininkų liaudies mediciną šiuo periodu sudėtinga. Iki galo lieka neaiški riba tarp liaudies ir oficialiosios medicinos, sunku atsakyti, kiek ir kokios socialinės bei kultūrinės aplinkybės lemia lietuvininkų apsisprendimą, kurį gydytoją ir gydymo būdą rinktis.

Ieškant atsakymo į šiuos klausimus, buvo atliktas etnografinis tyrimas, kurio tikslas aprašyti liaudies medicinos faktus, remiantis pateikėjų patirtimi nuo XX a. vidurio iki mūsų dienų, XXI a. pradžios. Lauko tyrimai atlikti pusiau struktūrinto interviu metodu. Jam sudarytas klausimynas, remiantis ankstesniais tyrimais ir juose išryškėjusiomis problemomis. Turinio požiūriu klausimyną sudaro dvi grupės klausimų: kokius gydymo specialistus, gydymo būdus, ligas jie žino ir su kuo jie yra susidūrę; 2) kaip vertina gydymosi galimybes, jiems žinomus specialistus, gydymo būdus ir ligas.

Tyrimo pagrindinis dėmesys skirtas pačių pateikėjų patirčiai nuo pat vaikystės iki šių dienų. Norėta išsiaiškinti, su kokiais specialistais, gydymo būdais ir ligomis yra susidūręs pats pateikėjas, ką jis pats taiko savo praktikoje. Pateikėjų vaikystės patirtis, susijusi su gydymu, atspindi ne jų, o tėvų požiūrį, vertybes ir nuostatas. Kita pateikėjų patirties dalis atskleidžia, kaip jie gydė savo vaikus ir kokiomis nuostatomis vadovavosi. Trečioji pateikėjų patirtis rodo, kaip jie dabar gydos, kas jiems teikia medicininę pagalbą, koks jų požiūris į gydančius specialistus ir jų gydymo būdus. Kaip papildoma informacija rinktos žinios, ką pateikėjai yra girdėję iš kitų žmonių. Pateikėjai buvo kalbinami jų namuose, todėl buvo galimybė stebėti, kokius vaistinius augalus jie augina, kokie vaistai jų namų vaistinėse. Šią tyrimo dalį bent iš dalies būtų galima laikyti stebėjimo metodu.

Kadangi renkami duomenys apima platų laikotarpį, sisteminant duomenis jie apžvelgiami skirtingais periodais: pirmasis periodas apima XX a. trečiąjį – penktąjį dešimtmečius; antrasis – XX a. šeštąjį – devintąjį dešimtmečius, trečiasis – nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. iki mūsų dienų, tai yra XX a. dešimtas ir XXI a. pirmasis bei antrasis dešimtmečiai. Kiekvienas laikotarpis turi savo istorinį išskirtinumą, vienaip ar kitaip veikusių gyventojų sveikatos problemas ir medicinos sistemą⁷.

Lauko tyrimų metu apklausti 32 lietuvininkai, 3 iš jų šiuo metu gyvena Vokietijoje, tyrimo metu tik svečiavosi Lietuvoje, 4 yra gimę pasienyje Didžiosios Lietuvos pusėje, tačiau kultūriškai save sieja su Mažąja Lietuva. Nė vienas iš pateikėjų savęs neįvardijo lietuvininku, save laiko *lietuviais*, *vokiečiais*, *šio krašto gyventojais*. Visų pateikėjų vienas tėvų kilęs iš Mažosios Lietuvos. Pagal tikėjimą 30 pateikėjų – evangelikai-liuteronai, 2 – katalikai. Iš kaimiškų vietovių kilę - 5 iš miesto tipo gyvenviečių - 27 pateikėjai.

⁷ Pirmojo periodo išskirtiniai įvykiai: Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos, Klaipėdos krašto prijungimas prie nacistinės Vokietijos, Antrasis pasaulinis karas, Sovietų Sąjungos okupacija. Lietuvių liaudies medicinos tyrimuose laikomasi nuomonės, kad liaudies medicina vyravo iki Antrojo pasaulinio karo, o po jo ėmė sparčiai nykti, todėl antrojo periodo pradžia pasirinktas XX a. šeštasis dešimtmetis – nuo šio dešimtmečio nusistovi valstybinių institucijų sistema. Trečiojo periodo pradžia siejama su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu, visas periodas pažymėtas integracija į Vakarų pasaulio struktūras. Šiuo metu veikia išplėtotas oficialiosios medicinos tinklas, vykdomos sveikatos priežiūros sistemos reformos.

Tyrimė kaip papildomas šaltinis naudojama etnografinė medžiaga, sukaupta Klaipėdos universiteto Humanitarinių ir ugdymo mokslų fakulteto Baltų filologijos katedros studentų filologinių praktikų metu. Archyviniai duomenys atrinkti remiantis tais pačiais principais kaip ir lauko tyrimų duomenys.

Lietuvininkų gydymosi galimybės XX a. trečiasis – penktasis dešimtmečiai

XX a. pradžios tekstuose liaudies medicinos specialistai išryškėja daugiau kaip pasakų personažai, o ne realios asmenybės. Pabrėžiamas jų kultūrinis ir socialinis išskirtinumas. Liaudies medicinos specialistai apibūdinami kaip gyvenantys kaimo pakraštyje, atokiau nuo bendruomenės. K. Kapelerio *senos moterys* ir K. Jurkšaičio *senos bobos*, atliekančios slėpiningus gydymus, kiek ryškesnius socialinius kontūrus įgauna J. Skvirblio naratyvuose apie kaimo gydytojus. Panašių prisiminimų apie gydymu užsiimančius žmones su blankiu socialiniu kontekstu užrašyta ir etnografinio tyrimo metu. Moteris iš Dovilų apylinkių prisiminė: *Prie Minijos gyveno burtininkė. Pavardės nepamenu. Ji gyveno tokiam kaip urve. Tokie kaip vokiečių apkasai, o viduje taip gražu buvo. Mamytė mane nuvedė pas ją. Man kaip tik pavasaris, taip dedervinė prasidėdavo. Ji [burtininkė] patrynė kažkuo ir daugiau gyvenime nebuvo.* (Moteris, gim. 1929 m. Baičių k., užr. 2017 m. Klaipėdos mst.)

Archyviniai duomenys ir etnografinio tyrimo rezultatai, apibūdinantys XX a. vidurį (šiek tiek siekiantys ir XX a. pradžią)⁸, padeda praskleisti paslapties šydą. Archyviniuose ir etnografinio tyrimo naratyvuose išryškėja ne senos moterys ar bobos, bet aiškios su šeimos institucija susijusios socialinės figūros – mama ir omama (močiutė). Jų visai nebuvo matyti lietuvininkų liaudies medicinos isitoreografijoje. Būtent mamas pateikėjai prisiminė kaip svarbiausius asmenis, besirūpinančius vaikų sveikata XX a. trečiajame – penktajame dešimtmečiuose.

Mūsų mama tai pusė daktaro buvo. Nuvažiuodavo į pievas, prisirinkdavo, parvežusi ant aukšto sudėdavo vaistažoles. (Moteris, gim. 1930 m. Begėdžių k., Saugų apyl., Šilutės r., užr. 1994 m., KUTR 28: 29; panašūs KUTR 49: 13, 111: 145, 212: 137).

Motinos pirmiausia rūpinosi savo vaikų sveikata ir turėjo žinių, kaip gydyti jų ligas. Lietuvininkai tvirtina, kad motinos gydymas buvęs sėkmingas, o jei sunkesnis atvejis ir namie nepavykdavo susidoroti su liga, tuomet kaime buvo *toks žmogus, gera moterėlė*, kurie padėdavę. Neretai toks žmogus gyveno kažkur kaimynystėje, žinomi svarbiausi jo gyvenimo įvykiai, šeima, giminės. Kokiais atvejais šie žmonės galėdavo padėti, iš istoriografijos galima numanyti, kad jie dažniausiai specializuodavosi konkrečios ligos gydyme, tai yra žinodavo vienokius ar kitokius vaistus nuo tos ligos arba žinojo vaistų receptą, kuris galėjo padėti panašių susirgimų atveju. Etnografinis tyrimas šias prielaidas patvirtina. Analizuojamuose naratyvuose matyti, kad liaudies medicinos specialistas užsiimdavo viena kuria nors sveikatos problema.

Vieni specialistai žinojo, kaip išgydyti *rožę*, kiti mokėjo *sutaisyti kaulus, nuleisti kraują* – pateikėjai būna susidūrę su viena iš problemų ir gavę iš specialisto tik vienos rūšies pagalbą, apie kurią ir pasakoja. Tokie žmonės išsiskirdavo sėkmingesniu konkrečios ligos gydymu, patvirtintu asmenine besikreipiančiųjų patirtimi, ir įgydavo aplinkinių žmonių pasitikėjimą.

Rožę mūsų mama mokėjo pagydyti. Ėjo kitiems dar gydyti. Ėjo į kaimynus, kai rože sirgo. [...] Kas visa šita žinojo, kreipėsi ir mūsų mama pagydydavo. Ir yra ne vieną pagydžiusi. (Moteris, gim. 1922 m. Žiobrių k., užr. 2002 m. Kretingos mst. KUTR 111, p. 145-149; KUTRF 656 (16) CD 1 d.)

Etnografinio tyrimo metu moteris pasakojo, kaip jos omama gydė rožę.

Maldavo kavos pupeles, dėdavo roželių žiedelius, o pagrindinis buvo juodas katinas. Katinui į ausele truptų įkirpdavo ir kelis lašelius kraujo įlašindavo į šaukštelį. Katinui dėl to nieko neatsitikdavo. Katinas turėdavo būti juodas. Tas būdavo iš senų laikų. (Moteris, gim. 1959 m. Dauparų k., užr. 2017 m. Dauparų mstl.)

Pasakodama šį receptą pateikėja vis prašė mamos papildyti pasakojimą, tačiau ši apie juodo katino kraują kalbėjo nenoriai. Mama neneigė šio fakto, tačiau išsamiau ir nekommentavo. Moterys, gydžiusios rožę, buvo vadinamos *rožininkėmis*.

Žinia apie sėkmingą gydymą sklisdavo iš lūpų į lūpas. Etnografinio tyrimo metu lydėjęs lietuvininkas užsiminė, kad vienoje lietuvininkų giminėje buvo gydymu užsiimanti moteris. Iš tos giminės nurodyta pateikėja iš tiesų papasakojo apie tetą, išgydžiusią jos vaiką. (Moteris, gim. 1951 m. Maciuičių k., užr. 2017 m. Maciuičių k.) Toliau tęsiant etnografinį tyrimą apie tą patį įvykį ir apie tą pačią moterį papasakojo kita pateikėja. (Moteris, gim. 1933 m. Alksnių k., užr. 2017 m. Dauparų mstl.) Vėliau etnografinio tyrimo metu išsiaiškinta, kad ir antroji pateikėja buvo tolima pirmosios pateikėjos ir gydžiusios moters giminaitė.

Vienas iš pateikėjų pasakojo, kad senelė turėjo „atviras kojas“, buvo matyti venos ir kartais jos užsidegdavo. Tuomet pateikėjos krikšto mama eidavo į Juodikius parnešti *užkalbėto vandenėlio*. *Į jį būdavo įdėtos vyšnių šakelės. Senelė iš vakaro išgerdavo, o ryte visas raudonumas atslūgdavo.* (Moteris, gim. 1938 m. Agluonėnų mstl., užr. 2017 m. Agluonėnų mstl.) Ta pati pateikėja sakė, kad užkalbėtoju buvo daug Veiviržėnuose. Ji prisimena, kaip sunegalavo jų karvė. Žmonės patarė važiuoti į Veiviržėnus parsivežti moterį, kuri galėtų padėti.

Ta bobelka sutaisė kleckus iš duonos. Ir pasakė:

– *Kas tą darbą yra padaręs, ateis skolintis.*

Akurat... Atėjo kaimynė. Mes jos išsigynėm. Tada atėjo jos sūnus pas krikšto motinos sūnų ir pasiskolino dviračio detalę. Mūsų karvė pasveiko, pradėjo esti, bet jei nebūtų iš mūsų pasiskolinę, tai jų karvė būtų kritusi. (Moteris, gim. 1938 m. Agluonėnų mstl., užr. 2017 m. Agluonėnų mstl.)

Pateikėja, kilusi iš Veiviržėnų, patvirtino, kad Veiviržėnuose buvo bent dvi moterys, kurios mokėjo gydyti nuo rožės, ir paminėjo jų pavardes. (Moteris, gim. 1941 m. Veiviržėnų mstl., užr. 2017 m.

Gargždų mst.) Šis pavyzdys rodo, kad žinia apie gebėjimą gydyti pasklisdavo plačiai ir gana vienpusiškai. Žmonės pranešdavo tik apie savo sėkmingą patirtį per daug nesigilindami, kuo tas žmogus dar užsiima. Dabartiniai pateikėjai, prisimindami tokius specialistus, dažnai tik tiek ir atsimena, kad tėvai ar kažkas iš šeimos narių žinojo tokius žmones, kurie galėjo padėti vienu ar kitu atveju.

Be mamos, savo ar gretimo kaimo gydymu užsiimančių žmonių, lietuvininkai žinojo ir medikus⁹. Juos atsimena pateikėjai, gimę dar XX a. pradžioje. Pateikėja pasakojo, kaip sunkius ligonius veždavo į Šilutės ligoninę. Taip pat prisiminė, kad gydytojas brangiai kainavo ir prieinamas tik turtingiesiems. (Moteris, gim. 1908 m., Žynių k., Kintų apyl., užr. 1992 m. ten pat, KUTR 267, p. 47–48) Kita pateikėja tvirtino, kad vaistinėse buvo visko, kaip ir dabar visko yra vaistinėse, tik reikia pinigų turėti. (Moteris, gim. 1914 m. Svencelės k., Klaipėdos raj., užr. 1994 m. ten pat, KUTR 23, p. 19–20; KUTRF 62a (8) Viena iš pateikėjų tvirtino, kad prie daktaro niekas neidavo – *nebuvo tokios mados ir žmonės gydėsi naminiiais vaistais*. Tačiau čia pat ji prisiminė, kad su daktaru rimčiau susidūrė dar vokiečių laikais [1939–1945]. *Po gerkle buvo augmuo kaip žąsies kiaušinis. Prapjovė, išbėgo pūliai ir viskas*. (Moteris, gim. 1930 m. Poškų k., užr. 2017 m. ten pat) Paliudijimų apie brangias gydytojo paslaugas netrūksta¹⁰. Lietuvininkai nurodo dar vieną aplinkybę, dėl ko į medikus nebuvo kreipiamasi – gydytojas buvo sunkiai pasiekiamas. Tačiau čia pat kai kurie lietuvininkai pabrėžė, kad gydydavosi tik pas daktarus ir jokių naminių vaistų nenaudodavo: *Gydytojas parašydavo receptą, o vaistus žmonės nusipirkdavo aptiekoj*. Viena pateikėja tvirtino, kad gydymas naminiiais vaistais buvo draudžiamas. (Moteris, gim. 1930 m. Petrelių k., Saugų apyl., Šilutės raj., užr. 1986 m. ten pat, KUTR 268, p. 31; KUTRF) Tokius prieštaravimus paaiškina kitų pateikėjų prisiminimai. Moteris, gimusi 1929 m. Baičių kaime, nutolusiame nuo Klaipėdos apie 10 km, pasakojo:

Mes priklausėm krankenhaus [vok. ligoninė] Klaipėdoj, Raudonojo kryžiaus ligoninei. Kadangi tėvelis dirbo [Klaipėdoje] mėsos kombinate [...], tai mūsų vaikus veždavo gydyti ten. O taip gydytojai kainuodavo. Tai daugiausiai visokiom žolytėm. (Moteris, gim. 1929 m. Baičių k., Dovilų apyl., užr. 2006 m. Klaipėdos mst., KUTR 180, p. 15; KUTRF 996 (34, 35, 36, 37) CD 1 d.)

Ta pati moteris kalbant 2017 m. pakomentavo, kad gydymą apmokėdavo *Krankenkassen*. Mama vaikus veždavo patikrinti į ligoninę. Visi šeimos vaikai buvo skiepyti. Kai broliui sukilo apendicitas jį

⁹ Istoriniai dokumentai liudija, kad lietuvininkams gydytojas buvo žinomas jau ne vieną šimtmetį. Profesionalūs gydytojai Klaipėdoje ir Priekulėje buvo žinomi nuo XVII a. vidurio. Klaipėdoje išsyk praktikavo ne po vieną daktarą, XVIII a. pradžioje mieste veikė dvi ligoninės, o pirmoji vaistinė čia įsteigta 1677 m. Etnografiniuose naratyvuose, apibūdinančiuose XX a. pradžią, matyti, kad oficialiosios medicinos gydytojas dalyvavo lietuvininkų gyvenime. Gydytoją mini V. Kalvaitis, aprašydamas atsitikimą, kai žmogus kreipėsi į daktarą, o šis paskyrė reikiamą gydymą ir nupasakojo ligos eigą (BsJK: 62, Nr. 5). V. Kalvaitis pasakojime apie pusbrolio ligą aiškiai nurodo, kad giminaitis kreipėsi į „daktarą“, kuris išrašė „liekarstvų“, apibūdino ligos eigą ir nurodė, kaip elgtis karštligės priepuolio metu.

¹⁰ *O prie daktarų daug neveždavo, ligoninėje padarydava operaciją, bet kas tau, iš kur turėsi tiek pinigų, labai daug reikėdava operacijai, daug jaunų žmonių pjaudava...* (Moteris, gim. 1934 m. Brukštų k., užr. 1994 m. Vanagų k., KUTR 22, p. 75; KUTRF 61a (30) CD 2 d.)

Nu nežinau su su tom ligom, kad taip mokėt reikėj. Daugiausia Klaipėdoj ten visi tie gydytojai būdavo. Tai iš ten parsivežt turėja, ką nors. (Vyras, gim. 1936 m. Karklės k., užr. 2002 m. ten pat, KUTR 120, p. 123–127; KUTRF 703 (42, 43) CD 1 d.) *Buvo daktarai. Geri daktarai buvo. Taip, daktarai buvo, bet viskas buvo brangu. Po žmones daktarai nevažinėjo, turiejai pats nuvažiuoti*. (Moteris, gim. 1921 m. Vabalų k., užr. 2002m. Suvernų k., KUTR 115, p. 143–144; KUTRF 676 (42) CD 2 d.)

operavo ligoninėje. Tačiau pateikėja nurodo, kad tėvas gydytojui sumokėjo 100 litų, kai šis buvo iškvieštas į namus apžiūrėti močiutės, nes močiutė į ligoninę atsisakė važiuoti. (Moteris, gim. 1929 m. Baičių k., užr. 2017 m.) Pati pateikėja gydytoją taip pat sutiko ligoninėje dar būdama vaikas. Pateikėjai vaikystėje buvo užėjęs ilgai trunkantis pykinimas, todėl mama ją nuvežė į ligoninę. Gydytojas paaiškino, kad čia *kirmėliukai* ir išrašė vaistų, kurie pateikėjos atsiminimuose išliko kaip labai skanūs. Apie *Krankenkassen* pasakojo ir kita moteris, gimusi 1921 m. (užr. 2017 m.). Ji tvirtino, kad būdama dvidešimties susirgo *plaučių liga* [tuberkulioze] ir kreipėsi į gydytoją (nurodė pavardę), kuri nukreipė į ligoninę. Anot pateikėjos, Klaipėdoje buvo *miesto* ir *žemininkų* ligoninės. Ji gulėjo *žemininkų* ligoninėje. Po ligoninės pateikėja buvo išsiųsta trimis mėnesiams sanatorinio gydymo į Vokietiją. Tai įvyko dar *vokiečių laikais*, apie 1940 m. Moteris paaiškino, kad jos tėvas dirbdamas valstybinėje įmonėje (prižiūrėjo kelius) *mokėjo į Krankenkassen* (vok. *ligos kasa*), todėl už gydymą mokėti nereikėjo. Pateikėja prisiminė, kaip kaimynystėje gyvenantis ūkininkas, nusikirtęs pirštą, atbėgo pas tėvus skolintis pinigų gydytojui, nes *ūkininkai nemokėjo į Krankenkassen, ir tas žmogus neturėjo iš ko sumokėti gydytojui*.

Šie naratyvai atskleidžia, kad to meto galimybės kreiptis į oficialiosios medicinos gydytoją nebuvo visiems vienodos. Net ir tie lietuvininkai, kurie vaikystėje buvo nuvežti pas daktarą, pabuvojo ligoninėje arba daktaras buvo parvežtas į namus, arba atsimena vaistus iš vaistinės, pabrėžia, jog *daugiausia gydydavosi patys, namie arbatėles pagerdavo, o rimčiau susirgus kreipdavosi į daktarus*. (Moteris, gim. 1928 m. Antšvenčių k., užr. 1998 m. Smalininkų mstl., KUTR 66, p. 60; KUTRF 408 (15) CD 1 d.)

Archyviniai ir etnografinio tyrimo duomenys rodo, kad lietuvininkams oficialiosios medicinos gydytojas XX a. pirmojoje pusėje buvo žinomas ir kaip gydymo specialistas priimtinas, jo paslaugomis naudotasi, o dalis lietuvininkų XX a. pirmojoje pusėje su oficialiosios medicinos gydytoju jau buvo susidūrę tiesiogiai. Tačiau gydytojo portretas nevienareikšmiškas. Vieniems oficialiosios medicinos gydytojas atrodė sunkiai pasiekiamas, kitiems kreiptis į jį nesudarė jokių keblumų. Valstybinėse ar privačiose įmonėse dirbantys žmonės gaudavo sveikatos draudimą, kurio neturėjo žmonės, dirbantys kaime savo ūkiuose arba einantys dirbti pas kitus ūkininkus. Ūkininkai taip pat kreipdavosi į gydytojus, tačiau jų galimybės pasinaudoti oficialiosios medicinos gydytojo paslaugomis buvo apribotos finansinių išteklių. Bendrai vertinant situaciją, matyti, kad socialinės ir ekonominės aplinkybės neleido lietuvininkams į oficialiosios medicinos gydytoją kreiptis visada, kai jis būtų buvęs reikalingas.

Kai gydytojui mokėti nebereikėjo XX a. šeštasis – devintasis dešimtmečiai

Šiuo laikotarpiu apie liaudies medicinos specialistus girdėti mažai, bet pavienės žinios, kaip gydyti vienokias ar kitokias ligas, tarp žmonių dar buvo gana gyvybingos. Lietuvininkams šio laikotarpio pradžioje, penktajame – šeštajame dešimtmetyje, mama ir senelė vis dar buvo svarbus specialistas, gydęs įvairias vaikus kamavusias ligas. Lietuvininkė atsimena, kaip m a m a gydė ją ir jos seseris nuo *kokliušo*.

Gydymui mama naudojo avių varpų nuovirą. (Moteris, gim. 1940 m. Šatrių k., užr. 2017 m.) Kita pateikėja pasakojo, kaip senelė vaikams nuo gerklės skausmo duodavo *mėlyną kulatį* [mėlynąjį akmenėlį] ir ant rytojaus vaikas jau pasveikdavo, nieko blogo nejausdavo. Mėlynąjį akmenėlį senelė buvo išsaugojusi dar iš prieškario. (Moteris, gim. 1938 m. Agluonėnų mstl., užr. 2017 m. Agluonėnų mstl.) Lietuvinkai atsimena, kad viena iš juos kamavusių ligų vaikystėje (tai yra apie XX a. penktąjį – šeštąjį dešimtmetį) buvo *tymai*. Lietuvinkai sutartinai tvirtina, kad kambarys sergant šia liga būdavo užtamsinamas, nes *akys bijodavo šviesos / galėjai apakti*. Gydydavo liepžiedžių, aviečių arbata. (Moteris, gim. 1944 m. Kuršlaukių k., užr. 2017 m.) Kita pateikėja prisiminė, kad ji buvo gydyta *kumelės pienu*. Tuo metu jos tėvai gyveno Drevernoje ir tokį gydymą mamai rekomendavo Dreverno moterys. (Moteris, gim. 1939 m. Jurgių k., užr. 2017 m. Klaipėdos mst.) Kaimynai padėdavo vieni kitiems, nes medikų, pateikėjų teigimu, dar trūko. Be to, lietuvininkų patirtis rodė, kad sergant kai kuriomis ligomis tuo metu medicina dar sunkiai galėdavo pagelbėti. Lietuvininkas perpasakojo tėvų šeimoje nutikusį įvykį.

Tėvas susirgo difteritu arba kitaip smaugliu. Omama jau negalėjo nieko padaryti. Šeimoje pasitarė, kad reikia važiuoti į Budelkiemį pas felčerį. Omama nuėjo pas kolūkio brigadininką prašyti kokio transporto. Šis dėl kreipimosi pas felčerį suabejojo, nes giminaičiui padarė operaciją ir jis vis tiek mirė, bet arklį ir vežimą kelionei davė. Pokalbį nugirdo kaimynė ir pasiūlė eiti kartu apžiūrėti ligonį. Būklė buvusi prasta, burna buvo pilna gleivių. Kaimynė pasiliko valyti burną, o omamai liepė važiuoti į Šernus parsivežti silkės rasalo ir dvi silkes. Omama parsivežė apie tris litrus. Kaimynė nuplovė silkės uodegą, mirkė į rasalą ir tepė gerklę. Taip liepė daryti visą naktį, o ant ryto ligonis turėjo atsikelti. Taip ir buvo, tėvas atsikėlė. (Vyras, gim. 1958 m. Kisinių k., užr. 2017 m. Kisinių k.) Šioje citatoje paminėtos moterys ir buvo laikomos tomis *senomis moterimis*, kurios mokėjo gydyti, žinojo daug vaistinių priemonių, atpažindavo ligas. Šiek tiek įsigilinus į jų gyvenimo istoriją, išgirstą iš pateikėjų, kurie yra šių moterų anūkai, paaiškėjo, kad liaudies medicinos specialistės buvo labai prisirišusios prie savo vietovės ir nusiteikusios prolietuviškai. Jos vienos iš nedaugelio, kurios nei karo metu, nei po sovietinės okupacijos nepasitraukė į Vakarus. Tyrimo metu teko išgirsti ir dar apie vieną šio laikotarpio liaudies medicinos specialistę jau visai kitoje Mažosios Lietuvos pusėje, Smalininkų apylinkėse. Ji taip pat buvo pripažįstama kaip *daug galinti padėti*. (Moteris, gim. 1935 m., Bitėnų k., užr. 2017 m. Klaipėdos mst.) Tyrimas leidžia manyti, kad liaudies medicinos specialistai iš lietuvininkų akiračio išnyko pirmiausia dėl emigracijos. Tai galima matyti šioje citatoje:

Na, viena tokia buvo labai gera moterėlė. Tokia Mauricienė buvo. Išvažiavo [vėliau] į Vokietiją.

Bėda jau bus, nors ir naktį nubėgsi – kelsis, padės vaikams. Kaip daktarė buvo. Tokia jau pagyvenusį moterėlė.

- Tai ją kviesdavo, kai kam nors blogai?
- Taip, visi bėgdavo jos vaistų prašyti.

(Moteris, gim. 1930 m. Žebroką k., Skuodo raj., užr. 2008 m., Rūgalių k., KUTR 199: 139; panašūs KUTR 264: 64, 111: 146)

XX a. penktajame – šeštajame dešimtmečiuose daugelis kalbintų lietuvininkų oficialiosios medicinos specialistą sutiko mokykloje. Jie pasakojo, kaip *sesutė, felčerė tikrino galvas, ar nėra utėlių, vedė higienos pamokėles, skiepijo*. Lietuvininkai prisimena, kad šiuo laikotarpiu gydytojas jiems jau buvo kviečiamas į namus. Moteris pasakojo, kaip jai sergant gripu *akyse pašviesėjo*, kai į namus pakviestas *daktaras suleido penicilino*. (Moteris, gim. 1944 m., Kuršlaukių k., užr. 2017 m. Pozingių k.) Privaloma medicininė priežiūra vyko kolūkiuose. Medikai atvykdavo į vietą arba žmonės būdavo surenkami ir nuvežami tikrintis. (Moteris, gim. 1930 m. Poškų k., užr. 2017 m. Poškų k.) Du lietuvininkai vyrai pasakojo, kad jie su gydytoju pirmą kartą susitiko einant sveikatos patikrinimą dėl karinės tarnybos. Vienas iš jų atsimena, kad jam nustatė plaučių tuberkuliozę. Tačiau vyras metus nesigyždė, 1958 m. atsidūrė ligoninėje: *Jau plautis buvo pradėjęs irti*. (Vyras, gim. 1941 m. Bruzdelynų k., užr. 2017 m. Dauparų mstl.) Lietuvininkai iš šio laikotarpio aiškiai atsimena apylinkės gydytoją, kuris *dispancerizuodavo esant ligai ir vesdavo ligonį*, o esant sunkesnei būklei nukreipdavo į ligoninę. Moteris pasakojo, kaip tėvas buvo gydytas nuo skrandžio opos: žmonės patarė gerti įvairių žolių, tikrai atsimena trilapį puplaiškį, siuntėsi vaistų iš Vokietijos. Tiksliai vaisto pavadinimo neatsiminė, galbūt *Rebro*, teigė, kad *pilkos spalvos tabletės* tuo metu laikytos kone stebuklingomis. Taip tėvas gydėsi maždaug tris metus, kol kreipėsi į gydytoją Klaipėdoje. Moteris atsimena gydytojo pavardę. Gydytojas atliko operaciją, pateikėjos tvirtinimu, pašalino du trečdalius skrandžio. Ši pateikėja nurodė dar dviejų gydytojų pavardes, dirbusių Klaipėdoje, apie kuriuos sklido geras gandas. Tiesa, pateikėja, pati būdama medikė, stebėjosi, kad šie gydytojai imdavosi ligų gydymo ne pagal savo specialybę. Pavyzdžiui, vienas jų buvo radiologas, tačiau mama į jį kreipdavosi dėl širdies problemų. Pateikėja apibūdindama šį gydytoją sakė: *Visi buvo įtikėję į jį*. Moteris puikiai atsimena savo pirmąjį apylinkės gydytoją, kurį apibūdino taip:

Gydytojas legenda, jį jau už parankės prie ligonio veždavo, bet jis vis dar dirbo. Jis buvo vienas iš pirmųjų apskrities ligoninės gydytojų. Jis labai gerai diagnozuodavo ligas be ypatingų tyrimų. Žydai geriausi gydytojai. (Moteris, gim. 1939 m. Jurgių k., užr. 2017 m. Klaipėdos mstl.)

Priekulės apylinkėse žmonės maždaug nuo 1960 m. gerai atsimena gydytoją, dirbusį Priekulės ligoninėje ir nurodo jo pavardę. Šis gydytojas aptarnavo visą apylinkę. Pateikėjai pasakoja, kaip jis su dviračiu važiuodavo į vietoves apžiūrėti ligonių. Šis gydytojas labai įvairiai apibūdinamas: *visų ligų gydytojas, niekam nėra pasakęs – ne ir pan*. Moteris, kartu su šiuo gydytoju dirbusi ligoninėje, pasakojo, kad gydytojas buvęs labai žmogiškas. Anot jos, gydytojas niekada neatsakydavo, kai buvo kviečiamas į namus, o kai priiminėdavo ligoninėje, išėjęs iš kabineto kviesdavo pirmiausia tuos, kurių autobusas netrukus išvyks iš Priekulės. (Moteris, gim. 1933 m. Šudnagių k., Priekulės parapija, užr. 2017 m.)

Priekulės mstl.) *Žmonės jį laikė kaip kaimo gydytoju.* (Vyras, gim. 1958 m. Kisinių k., užr. 2017 m. Kisinių k.) Šį gydytoją paminėjo visi Priekulės apylinkėse kalbinti žmonės¹¹.

Žmonės atsimena, kaip šiuo laikotarpiu atsidėkodavo gydytojui. Minėtam Priekulės apylinkėse dirbusiam gydytojui žmonės atsidėkodavo „natūra“: *Paršelį papjaudavom, mėsos duodavom, kiaušinių nunešdavom, bet kad taip pinigų – ne.* (Vyras, gim. 1935 m. Klaipėdos mst., užr. 2017 m.) Moteris, pasakojusi apie tėvui atliktą kelio operaciją, prisiminė, kaip *personalas informavo, jog gydytojui po operacijos būtų gerai atsigaivinti šampanu. Pats tėvas, kai pradėjo gerai vaikščioti, pasiėmė ungurį ir nuvažiavo operavusiam gydytojui pasakyti ačiū.* (Moteris, gim. 1939 m. Jurgių k., užr. 2017 m. Klaipėdos mst.) Išskirtinis šio laikotarpio bruožas yra tas, kad žmonės labai gerai įsiminė gydytojo vardą ir gydytojas tapo savas, niekas nebesiskundė, kad jo neįmanoma pasiekti ar per brangiai kainuoja.

Lietuvininkų gydymosi patirtis XX a. paskutinis – XXI a. antrasis dešimtmečiai

Lietuvininkai šiandien pripažįsta, kad senieji žmonės geriau išmanė žoles ir kitus gydymo būdus. (Moteris, gim. 1943 m. Agluonėnų mstl., užr. 2017 m. Agluonėnų mstl.) Lietuvininkė, dabar gyvenanti Vokietijoje, sakė, kad ją mokė gydyti kaimynų omama, kartu jos žoliaudavo, bet dabar moteris viską pamiršusi. Pateikėjos mama taip pat norėjo dukrą pamokyti iš savo mamos paveldėto recepto rožės gydymui, bet pateikėja atsisakiusi, sakydama, kad Vokietijoje visko yra ir tokių gydymų niekam nereikia. (Moteris, gim. 1943 m. Kisinių k., užr. 2017 m. Plikių mstl.) Vis dėlto Lietuvoje gyvenantys XX a. viduryje gimę lietuvininkai dar prisimena savo mamų ir omamų sukauptą gydymo patirtį. Viena pateikėja pasakojo, kaip senelė jai gydydavo ausų skausmą. Pateikėjos senelis buvo medžiotojas, todėl senelė visada turėdavo zuikio taukų. Senelė zuikio taukus pašildydavo ir įlašindavo į skaudamą ausį, skausmas labai greitai praeidavo. Moteris šia priemone pasitiki ir dabar. (Moteris, gim. 1959 m. Dauparų k., užr. 2017 m. Dauparų mstl.) Kita lietuvininkė prisiminė, kaip prie kiekvienų lietuvininkų namų augo šėivamedis ir bandė pasisodinti, tačiau jai nepriėjo. (Moteris, gim. 1939 m. Jurgių k., užr. 2017 m. Klaipėdos mst.) Dar vienas augalas, kurį lietuvininkai prisimena ir šiandien naudoja, yra pelynas. Pateikėja pasakojo, kaip nuo senų senovės pas mamą augo kelmas „metylių“ [pelynas], dabar šio augalo pateikėja neturi. Iš mamos naudotų žolių dar atsimena „kimelių“ (kmynų) arbatą, kurią mama duodavo virškinimui pagerinti. Pateikėja atsimena, kad kmynus rinkdavo natūraliose augimvietėse, kurių dabar beveik nebėra. (Moteris, gim. 1959 m. Šlapšilės k., užr. 2017 m. Dauparų mstl.) Pokalbių metu iki galo neatsiskleidžia, kiek šios žinios lietuvininkams svarbios realiose situacijose, kiek jos turi praktinę reikšmę, o gal šios žinios išlikusios daugiau kaip prisiminimas ir paprotys. Į šį klausimą reikėtų pasigilinti atidžiau.

¹¹ Vyras, gim. 1935 m. Klaipėdos mst.; moteris, gim. 1938 m. Agluonėnų mstl.; moteris, gim. 1933 m. Šūdagių k.; moteris, gim. 1930 m. Poškų k.; moteris, gim. 1943 m. Agluonėnų mstl.; moteris, gim. 1942 m. Butkų k.; užr. 2017 m.

Atliekant etnografinį tyrimą, teko sutikti moterį, kuri liaudies medicinos priemones taiko ne tik sau, ne tik savo šeimos nariams, bet pasiūlo ir aplinkiniams. Ją pakalbinti rekomendavę lietuvininkai sakė, kad ši moteris daug gydymo būdų prisimena iš savo vaikystės. Jos gyvenimas buvęs sunkus, anksti išėjo tarnauti, daug ėjo per žmones, todėl gali papasakoti daugiau. Moteris gimė 1940 m. Šatrių kaime, Plikių parapijoje [taip savo gimtąją vietovę pristatė pateikėja]. Dabar ji gyvena Klaipėdoje. Su pateikėja susitikome jos kolektyviniame sode (2017 m.). Moteris vedžiodama tarp lysvių, gėlynų, tiksliau, tarp žolynų taip apibūdino save ir savo sodą: *Aš esu biški pelenė, kur augaliukas išaugo, ten ir auga, aš jį tik prižiūriu*. Kaip įrodymą ji nuvedė prie *dagilio* (usnis), augančio vejos lopinėlyje. Pokalbis prasidėjo nuo sodo augalų, kurie čia auginami ir dėl grožio, ir dėl maisto, ir dėl vaistų. Moteris parodė augančius pelyną, auksinį ūsą, bergeniją, ženšenį, diemedį, pakomentavo jų taikymą gydymui. Paaiškino, kaip atpažinti laukinę morką: parodė, davė pauostyti; parodė ir paaiškino, kaip naudoti roželes. Ji pabrėžė, kad roželė naudota rožės gydymui ir kad tai – šventa žolė. Roželės buvo verdamos piene, skystis geriamas, o tirščiai dedami prie pažeistos vietos ir pritveriami. Šį receptą minėjo visi lietuvininkai, kurie kalbėjo apie rožę ir jos gydymą. Moteris su liaudišku gydymu susidūrė jau vaikystėje, pirmiausia, kaip pacientė. *Aš susirgau rakitu ir mama sako, kad niekas nepamačijo. Gyvenom ant kryžkelės ir dažnai pas mus [žmonės] užeidavo nakvynės. Ir tą kartą buvo pakeleivis. Jis paklausė: „Kodėl tavo vaikas klykia?“ Mama atsakė, kad serga sukata. „Aleik, – sako tas, – duok tris naktis nakvynės ir aš tau vaiką išgydysiu.“ Jis liepė atnešti kibirą ruginių miltų ir verdančiu vandeniu užplikyti. Išvirė tokią putrą. Supylė į kubilą ir gerokai vandens užpylė. Ir saulei nusileidus tris vakarus mane mirkė. Po pirmo karto, mama sakė, kad aš išmiegojau visą naktį ir visą dieną, kur klykdavau visą dieną, visą naktį, po dešimt dienų liepė vėl pakartoti, paskui druskoje mirkyti [druskos tirpale]. Man buvo metukai. Ką tik žmonės nesakė daryti. Ir žoles nuo tokio vardo kapo rinkti. Ir ką tik nedarė, niekas nepadėjo. Sukata yra rakitas, kai kupra užauga, pas mus kaime buvo tokia mergelė. Paklausta, kodėl mama nesikreipė į gydytoją, moteris atsakė, kad buvo kreiptasi, tačiau gydytojas tik pasakė, kad „sukata“, ir nieko padėti negalėjo. Dar būdama dešimties metų padėjo plaučių uždegimu sergančiai mamai. *Aš kaitinau avižas ir dėjau mamai visur, kur galėjau. O sesės tada miegojo, joms neatrodė, kad mamai blogai*. Pateikėja atsimena ligų gydymo priemonių iš mamos, kurias taikė ir savo vaikams. Jos vaikas apie 1970 m. susirgo laringitu. Gydytoja norėjo vaiką guldyti į ligoninę, tačiau pateikėja atsisakė. Kai prasidėjo dusulio priepuolis, moteris vaikui tiesiai į gerklę lašino citrinos sultis ir pastoviai girdė avižų varpų arbata, kuria mamos buvo gydyta ir pati vaikystėje. Arbatą davė gerti be cukraus, nes nuo *laringito pasidaro daug gleivių ir putas eina*.*

Nuo pat vaikystės moteris vis susirgdavo. Įdomu tai, kad, jos pačios teigimu, išsigydydavo remdamasi atsitiktinių žmonių patarimais. Ji gaudavo patarimus iš žmonių autobusų stotelėje, Jūros šventėje, bet kur, kur tik ją ištikdavo koks ligos priepuolis ar paūmėjimas.

Užėjo toks galvos skausmas, kad pašnekėti negalėjau. Žmogus manęs paklausė, ar gėriau pienelio, ar valgiau pieniškos sriubos. Atsakiau, kad taip. Jis patarė man nebegerti šviežio pieno. Dabar nueiti į kapines¹² ir prisirinkti jazminų žiedų. Saują žiedų ant litro vandens.

Šis gydymas jai labai padėjęs, galvos skausmą ji pamiršusi. Šiuo receptu pateikėja pasidalino su seserimi, kuri vieną kartą paskambino ir paprašė nunešti jazminų arbatos pažįstamam į ligoninę. Vyriui labai skaudėjo galva ir gydytojai niekaip negalėjo nustatyti, kodėl taip yra. Pateikėja atsimena, kad įėjus į palatą gulėjo septyni vyrai ir visiems galva skaudėjo. Ji pajuokavusi, kad turbūt visi gimę po mergelės ženklų. Vyrai prisipažino, jog taip ir yra, bei paprašė jiems įpilti arbatos. Sesers pažįstamas pareiškęs, kad čia arbata atnešta jam. Pateikėja nuraminusi, kad atneš dar ir kitą dieną. Vėliau pateikėjos pamokyti vyrai patys plikėsi jazminų arbatos. Pateikėja dar vyrus pamokė, kaip ir pati buvo mokyta, nebegerti pieno. Jos teigimu, vėliau mieste ji buvo sutikusi vieną iš vyrų ir šis labai dėkojo.

Tačiau lietuvininkai išsako ir kitokią nuomonę apie gydymą žolėmis, tiesa, ji nėra visai tipiška tarp apklaustų asmenų.

Jei cheminiai vaistai nepadeda, tai niekas nepadės, kad padėtų žolelė, reikia savo gyvenimą pervertinti. Gali išgerti žolelių, nepamaisys, bet ar padės... (Moteris, gim. 1959 m. Šlapšilės k., užr. 2017 m. Dauparų mstl.)

Dabar pas gydytoją nueiti kaip šaškėm žaisti. Šeimos gydytojas rašo siuntimą, tada siunčia į Gargždus, Gargždai – į Klaipėdą, Klaipėda – vėl šeimos gydytojui. Seniau nueidavai pas gydytoją ir pats gydydavo arba nukreipdavo pas kitą. (Vyras, gim. 1941 m. Bruzdelynų k., užr. 2017 m. Dauparų mstl.)

Naratyvuose apie šiandieninį gydytoją nuogaustaujama, kad pas gydytoją patekti nėra lengva. Pateikėjai šiuo atveju turi omenyje specializuotus gydytojus.

Specialistų vietoje nėra. Reikia važiuoti į Klaipėdą. O kol nuveža į Klaipėdą tais posūkiiais, ir numiršta. Mamai buvo infarktas. Kai infarktas, negalima judinti. Kol mamą vežė tais kalniukais, prie kelto atsiduso ir viskas. (Moteris, gim. 1940 m. Driežių k., Priekulės raj., užr. 2017 m. Nidos mstl.)

Kitas pateikėjas skundėsi:

Turiu kas pusė metų tikrintis akis. Negali siuntimo išprašyti. Nuėjau pas gydytoją [šeimos], kad siuntimą išrašytų. Jis manęs klausia:

– *Ką aš turiu išrašyti? Aš irgi galiu patikrinti? Aš turiu visus aparatus.*

Aš jam sakau:

– *Daktare, akių daubas man nepažiūrėsi, vaistus turi akių gydytojas parašyti, neparašysi.*

Per didelį vargą išprašiau. Čiut nesusibarėm su juo.

(Vyras, gim. 1935 m. Klaipėdos mstl., užr. 2017 m. Agluonėnų mstl.)

¹² Vėliau pokalbio metu pateikėja patikslino, kad buvo kalbama apie senąsias Klaipėdos miesto kapines, nes ten augo daug jazminų.

Lietuvininkai, kurie gyvena Vokietijoje, o Lietuvoje tik aplanko gimines ar pasilieka pavasaroti sako: *Meldžiu Dievą, kad nieko neatsitiktų ir kad nepakliūčiau čia į ligoninę.* (Moteris, gim. 1937 m. Venckų k., užr. 2017 m. Nidos mst.; moteris, gim. 1943 m. Kisinių k., užr. 2017 m. Plikių mstl.)

Kalbant apie oficialiosios medicinos prieinamumą, šiandien svarbų vaidmenį lietuvininkų gyvenime atlieka pažįstami ir giminaičiai, dirbantys valstybinės medicinos sistemoje. Pateikėja pasakojo, kaip dukra, dirbanti ligoninėje, ją paguldė į ligoninę, reabilitacijos skyrių. Pateikėja buvo palaidojusi savo vyrą ir, kaip ji pati apibūdina savo būklę, *gyvenimas apšivertė.* (Moteris, gim. 1941 m. Kantvainių k., užr. 2017 m. Poškų k.) Kiti pateikėjai, vyras ir žmona, pasakojo, kaip juos prižiūri kaimynystėje gyvenanti *felčerikė*: ji suleidžia vaistus, pastato lašelines, pakonsultuoja sunegalavus, rekomenduoja, į kokius specialistus kreiptis. Pateikėjai ją apibūdino kaip daug metų ir dabar dar dirbančią medicinos įstaigose, daug išmanančią, turinčią daug praktikos. Su *felčerike* atsiskaito kaimyniškai, anksčiau pagelbėdavo apdirbant žemę, dabar atsiskaito žemės ūkio produktais. Kaimynė jiems padėjo ir tuomet, kai reikėjo skubiai patekti pas specialistą. (Vyras, gim. 1935 m. Klaipėdos mst., užr. 2017 m. Agluonėnų mstl.; moteris, gim. 1938 m. Agluonėnų mstl., užr. 2017 m. Agluonėnų mstl.) Be pažįstamų, oficialiosios medicinos sistemoje veikia kyšiai / pakišos, kurie pateikėjų liudijimų atlieka keleriopą vaidmenį. Viena iš naratyvuose apie gydytojų kyšininkavimą vyraujanti mintis yra ta, kad kyšis paskatins gydytoją skirti daugiau dėmesio. Apie tai kalba daugiau nei pusė visų pateikėjų, davusių kyšį: *Duodi, bet tada rūpinasi.* (Moteris, gim. 1940 m. Driežių k., užr. 2017 m. Nidos mst.) Šeimos gydytojui, anot pateikėjų, kyšiai neduodami, tačiau nešami saldainiai, kava ar kiti maisto produktai, pateikėjai tai apibūdina kaip *menkniekius*. Vienas iš pateikėjų pasakojo, kad anais laikais [po nepriklausomybės atkūrimo], kai laikydavo gyvulius, gydytojui nešdavo varškės, grietinės, mėsos, nes, anot pateikėjo, reikia *kažkaip gydytojais pasigerinti*. Jo manymu, šeimos gydytojas – „dešinioji ranka“. O štai einant pas gydytoją Klaipėdoje šis lietuvininkas duoda pinigų, nes *kažkaip nepatogu, visgi aukštesnio rango* [gydytojas]. Pateikėjui buvo atlikta operacija, po kurios žmona davė pinigų ir gydytojui, ir sesutėms. *Nieko bloga nepadarem, kad davėm už darbą. Dabar žmonės bijo. Tos politikos bijo. Eina visi šnekėdami. Kai pasižiūri per televizorių, visi šneka, kad neduoda.*

Vyrauja nuomonė, kad kyšiai skirti specialistams. *Gydytojais nešu tik saldainių, bet čia niekniekis. Pinigų daviau tik gydytojui, operavusiam ranką. Visi chirurgui duodavo tris šimtus litų.* Nors pateikėja laiko, kad pinigų davimas gydytojui – nesąmonė, tačiau pati taip pat davė šimtą litų. Savo elgesį paaiškino baime: *O gal dar reikės sugrįžti.* (Moteris, gim. 1929 m. Baičių k., užr. 2017 m. Klaipėdoje) Panašiai aiškino ir kita pateikėja: *Mano neėmė. Daviau po operacijos, tada paėmė. Aš galėjau ir neduoti, viską padarė gerai. Bet kažkaip ramiau.* (Moteris, gim. 1951 m. Maciuičių k., užr. 2017 m. Maciuičių k.)

Lietuvininkų naratyvuose apie kyšius ryškėja neigiamas pinigų davimo gydytojui vertinimas. *Duodi, kad būtum ramesnis. Jei duosi, gal ir ateis dažniau gydytojas pažiūrėti, pakalbėti, bet manęs tai neguodžia. Gydytojas negydyt nei geriau, nei blogiau.* Pateikėja duodant kyšį pastebi net pasipuikavimą.

Žinot, kaip lietuvis... Aš daviau šimtą, o aš šimtą penkiasdešimt. Sovietmečiu žmonės tiek pinigų neturėjo. O dabar gydytojai nenori į tave žiūrėti, jei nieko neneši. Čia juk jų darbas. Bet žmonės patys kalti, patys duoda, patys rėkia. Tiesiog bruka, o kas neims, jeigu duoda. (Moteris, gim. 1959 m. Šlapšilės k., užr. 2017 m. Dauparų mstl.) Jai atitaria ir kiti lietuvininkai. Nė vienas gydytojas manęs nėra prašęs. Žmonės patys kiša, grūda į kišenes. Aš nieko nedaviau. Bet jei gydytojas gerai gydo, kodėl ji negalinti duoti. (Moteris, gim. 1943 m. Agluonėnų mstl., užr. 2017 m. Agluonėnų mstl.) Tačiau pateikėjų pastebėjimu, kaip ir ką tik minėtas gydytojas, ne visi gydytojai kyšininkai. Pateikėja pasakojo, kaip ji buvo labai nustebinta vienos gydytojos, nes ne visi gydytojai ima. Neturėdama siuntimo, per pažįstamą ji buvo patekusi pas gydytoją, kad echoskopiją padarytų. Tuomet pateikėja jautėsi labai blogai ir norėjo kuo greičiau atlikti tyrimus. Atsidėkodamas pateikėjos vyras gydytojui įdėjo šimtą litų. Gydytoja išėjusi iš kabineto pateikėjai pasakė, kad jiedu su protu susipyko, jei tokius pinigus švaisto ir šimtą litų gražino. Moteris pasiėmė šimtą, o gydytojui vis tiek įdavė penkiasdešimt litų ir džiaugėsi, kad už tą penkiasdešimt litų gydytoja viską sutvarkė – paguldė į ligoninę, į kitą skyrių nei pati dirbo. Pinigų davimą šiai gydytojai laiko padėka už tai, kad ji priėmė be nukreipimo. (Moteris, gim. 1938 m. Agluonėnų mstl., užr. 2017 m. Agluonėnų mstl.)

Pacientus gąsdina jiems skiriami vaistų kiekiai, jų šalutinis poveikis ir suderinamumas. Todėl jie linkę pasireguliuoti skirtą gydymą, pavyzdžiui, sumažinti paskirtų vaistų dozes, gerti vaistus tada, kai liga pasireiškia aštriau. *Jei geriau pasijaučiu ir nebegeriu. (Vyras, gim. 1941 m. Bruzdelynų k., užr. 2017 m. Dauparų mstl.)* Savo sveikatos palaikymui jie linkę naudoti papildus arba ieškoti vienokių ar kitokių receptų, kurie populiariosios medicinos literatūroje pristatomi kaip liaudiški. Viena iš pateikėjų mano, kad ji sau sveikatą palaiko kasdien vartodama citriną su medumi. Taip pat ji ištisus metus naudoja spanguoles, sutrintas su cukrumi. Ryte į stiklinę vandens įsideda šaukštą spanguolių ir išgeria. Ji turi ir kitokių uogų. Labai mėgsta juodųjų serbentų uogienės šaukštelį užsidėti ant varškės. (Moteris, gim. 1929 m. Baičių k., užr. 2017 m. Klaipėdoje) Lietuvininkai apskritai linkę manyti, kad sveikata labai susijusi su maistu, o šis su maisto produktų gamyba.

APIBENDRINIMAS

Lietuvininkų gyvenime tokių sąvokų, kaip liaudies medicina ir oficialioji medicina, nėra, tačiau yra medicina, kuria jie pasitiki ir kuria ne. Lietuvininkams svarbi tikėjimo (pasitikėjimo) kategorija, kuri iš esmės ir žymi savos medicinos ribą, ties kuria nuolat vyksta kultūrinė bei socialinė adaptacija. Lietuvininkų liaudies medicina – tradicijų ir modernybės derinys.

Lietuvininkai savo sveikatą linkę patikėti medikams. Gydytojo autoritetas neginčijamas. Kaip ir ankstesniuose tyrimuose, taip ir šiame tyrime, atsiskleidžia, kad visi kiti asmenys, užsiimančys gydymu, nėra laikomi gydytojais. *Motinos* ar kitos *moterėlės* gebėjimas nustatyti ligą ir priemonių šiai ligai gydyti pritaikymas įvardijamas kaip gydymas, o jų duoti milteliai, žolės ir kitos priemonės laikomos vaistais,

tačiau nė viena iš jų nebuvo laikoma gydytoja, o tik prilyginama gydytojui *kaip daktarė* arba *pusė daktaro*. Šiame tyrime pateikėjai pabrėžė, kad gydytojas privalo turėti atitinkamą išsilavinimą. Tačiau mamų, omamų, kaimo moterėlių ir kitų liaudies specialistų gebėjimas gydyti ir žinios, nepaisant to, kad jie neturi tinkamo išsilavinimo, yra iki šiol gerbiamos ir pripažįstamos, nes daugiau nei pusė kalbintų lietuvininkų dar prisimena prieškario ar karo laikotarpius, kai gydytojas buvo nepasiekiamas arba per brangus, o ir medicinos lygis dar ne visada kėlė pasitikėjimą ir vienintelė pagalba buvo kaimo moterėlės bei jų gydymas.

Lietuvininkai juos gydžiusiems asmenims atsidėkodavo. Liaudies medicinos specialistams atsilygindavo maisto produktais arba nedidelėmis pinigų sumomis, jei specialistas ne vietinis. Tačiau liaudies medicinos specialistai (jei dar jie būdavo iš to paties kaimo) neretai visai pinigų neimdavo. Prieškariu gydytojo paslaugos buvo brangiai apmokamos. Sovietiniu laikotarpiu gydytojo paslaugos buvo nemokamos, tačiau lietuvininkai kaimiškose vietovėse vis tiek atsidėkodavo maisto produktais. Pateikėjai nurodė, kad ir dabar gydytojui linkę atsidėkoti.

Apie kyšius atsiliepiama labai neigiamai, kai kurie lietuvininkai dėl pinigų davimo gydytojui ar net dovanėlių jautė didelį diskomfortą. Dalis lietuvininkų save išskiria iš kitų lietuvių ir pasididžiuodami pabrėžia, kad kyšių neduoda arba duoda juos retai ir kuklesnius. Ypač neigiamai apie kyšius atsiliepia lietuvininkai, pabrėžiantys, kad jiems gyvenime svarbios tikėjimo tiesos. Vis dėlto dauguma lietuvininkų, net ir tie, kurie apie kyšius atsiliepia neigiamai, yra davę kyšį. Kyšio davimas gydytojui siejamas su patiriamu nerimu dėl įvairių pirezasčių ir su papildomomis paslaugomis, kurių nori kalbinti žmonės. Papildomos paslaugos – tai greitesnis patekimas pas specialistą, gydytojo skirtas didesnis dėmesys, kuris taip pat įvairiai suprantamas, priklausomai nuo to, kiek gydytojas skiria laiko žmogui ir kiek procedūrų buvo paskirta. Kyšis pateikėjų pateisinamas kaip dovana.

Lietuvininkai linkę išsaugoti ir prisiminti gydymo būdus, paveldėtus iš motinų ir omamų. Tačiau akivaizdu, kad kai kurios žinios sparčiai blėsta, nes dingsta ir kai kurios lietuvininkus kamavusios ligos. Pavyzdžiui, lietuvininkai dažnai dar prisimena ligą *rožę* ir jos gydymą vaistiniu augalu *roželėmis*. Tačiau iš kalbintų žmonių tik keli dar lengvai atpažįsta šį augalą ir yra taikę savo praktikoje. Atsimenami ir dar naudojami augalai, kurie yra savotiškai plataus veikimo, kaip *strevai* (kraujažolė), bezdai (šeivamedis), liepų žiedai, nagatkos (medetkos), pfeperpintai (pipirmėtės) ir kt. Vaistinių augalų savo namų vaistinėleje turi tie, kurie gyvena kaimiškose vietovėse arba turi kolektyvinius sodus. Tyrimas dar kartą patvirtino, kad lietuvininkų gyvenime nėra vietos *burtams*, kurie prieštarauja bažnyčios mokymui arba negali būti paaiškinti pozityvistiškai. Burtams lietuvininkai pirmiausia priskiria žodinės magijos formas. Stebuklingas išgijimas gali būti siejamas su Dievo veikimu, tačiau jis taip pat turi būti paaiškintas apčiuopiamais faktais.

Lietuvininkų liaudies medicinos priešakyje jau kone šimtmetį stovi *medikas*, kurią bandoma „prisiartinti“ dovanėlėmis, o liaudies medicinos specialistai, kaip *senos moterys*, *liekoriai*, *užkalbėtojai*,

apskaitytojai, rožininkės, tik prisimenami, juos keičia *masažuotojai, akupunktūristai, ekstrasensai*, medicininį išsilavinimą turintys *žolininkai*. Tokie liaudies medicinos būdai, kaip įvairios vaistinininkystės formos, išlieka; jei ne itin praktikuojamos gydymo tikslais, tai bent gerbiamos ir prisimenamos kaip tėvų palikimas ir jomis pasitikima be akivaizdaus veiksmingumo įrodymo.

REKOMENDACIJOS

Liaudies medicinos, etnomedicinos, medicinos antropologijos tyrimus reikėtų palaikyti, nes jie į medicinos problemas leidžia pažvelgti kitaip. Jie pateikia žmonių požiūrį ir patirtį, parodo tai, kas tuo metu aktualiausia visuomenėje. Liaudies medicina tyrime atsiskleidė kaip lakmuso popierėlis, atspindintis oficialiosios medicinos būklę. Šios krypties tyrimai galėtų padidinti medicinos sistemos kultūrinį ir socialinį jautrumą, o tai sumažintų įtampą bei nepasitenkinimą visuomenėje šia sistema. Pasinaudojus etnografinių tyrimų duomenimis, būtų galima numatyti, kaip visuomenė priims vienokius ar kitokius pasikeitimus, tai padėtų suderinti visuomenės ir institucijų požiūrį į kylančias problemas bei iššūkius.

Liaudies medicinos tyrimai neturėtų apsiriboti ne vien kultūrinių artefaktų paieškomis, bet pažvelgti į šiandieninę realybę. Atliktas tyrimas atskleidžia, kad liaudies medicina iš tiesų keičiasi, bet išlaiko jai būdingus elementus. Pavyzdžiui, tikėtis, kad gydytojui nebus atsidėkojama, labai pavojinga, nes beatodairiškas draudimas griaus nusistovėjusį gydytojo ir paciento santykį. Nepaisant išplėtoto oficialiosios medicinos tinklo, žmonės praneša, kad pasiekti gydytoją labai sunku. Tyrimas rodo, kad gydytojas priimamas labai asmeniškai, jo vardas atsimenamas visą gyvenimą. Todėl kyšio ir atsidėkojimo nereikėtų suplakti į vieną reikšmę. Tyrime matyti, kad žmonės aiškiai supranta, *už ką moka* (duoda kyšį): dėl nerimo, pasipuikavimo, dėl gydytojo neprieinamumo ir iš noro atsidėkoti.

Iki šiol liaudies medicina visuomenei pristatoma arba iš medicininės, arba iš folkloristinės pusės. Tačiau toks liaudies medicinos vaizdas gali būti nesuprantamas, neatpažįstamas ir priimtas kaip kažkas svetimo. Pristatant liaudies medicinos faktus vertėtų pateikti kultūrinį ir socialinį kontekstą, kuriame šis faktas užfiksuotas. Priešingu atveju, liaudies medicina gali atrodyti juokingai, sukelti pasipriešinimą ir atmetimą. Iš šio tyrimo paaiškėjo bent keletas liaudies medicinos detalių, kurios anksčiau atrodė kaip pasakos elementai arba ankstesniuose tyrimuose išryškėjo kaip prieštaringos mintys, patikslinus aplinkybes jos virto realiomis, konkrečiomis, aiškiomis gyvenimiškomis situacijomis. Liaudies medicinos faktų pristatymas su platesniu kultūriniu ir socialiniu kontekstu bei atskleidus situaciją taip, kaip ją mato joje dalyvaujantis žmogus, gali būti aiškiau identifikuojamas tų, kurie apie šį faktą klauso.

LITERATŪRA

Bagdonavičius Almantas 2000. *Medicinos pagalba XV–XIX a. pradžioje Lietuvos miestuose ir miesteliuose*, Vilnius: Karminas.

Balys Jonas 1951. *Liaudies magija ir medicina, (Lietuvių tautosakos lobynas, t. 2)*, Bloomington, Indiana.

Balkutė Rita 1995. „Pagėgiuose surinktos liaudies gydymosi priemonės“, in: *Lietuvininkų kraštas: monografija*, red. komisija: N. Vėlius (pirm.)... [et al.], Kaunas: Litterae Universitatis, p. 670–673.

Gribauskaitė Veronika 2011. „Liaudies medicina“, in: *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, sudarė Vida Savoniakaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 207–209.

Janavičienė Janina 1994. „Senujų lietuvininkų liaudies medicina“, in: *Lietuvininkų kalba. Mažosios Lietuvos tautosaka. Mažosios Lietuvos etnografija: mokslinių konferencijų pranešimai*, Kaunas: Kelias, p. 83–86.

Mekas Tauras Antanas 2010. *Farmacijos raida ir profesinė etika*, Kaunas : Lietuvos sveikatos mokslų universitetas.

Petkevičius Rolandas 2012. „Aukojimas tradicinėje lietuvių medicinoje“, *Tautosakos darbai*, t. XLIV, p. 98–120, prieiga per internetą: http://www.lti.lt/failai/11_Petkeviciaus.pdf, [žiūrėta 2017-06-28].

Petkevičiūtė Živilė, Mekas Antanas Tauras 2011. „Etnofarmacinio-botaninio tyrimo perspektyvos Lietuvoje“, *Medicinos teorija ir praktika*, t. 17 (Nr. 1), p. 77–82, prieiga per internetą: http://www.mtp.lt/files/MEDICINA_TP-2010-Nr.077-0822.pdf, [žiūrėta 2017-07-28].

Trimakas Ramūnas 2008. *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai: XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė*: monografija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Vaitkevičienė Daiva 2008. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės = Lithuanian Verbal Healing Charms*, sudarė, parengė ir įvadą parašė Daiva Vaitkevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tilvikas Jonas 2016. „Lietuvininkų gydymosi nuostatos XX a. pirmojoje pusėje“, *Tautosakos darbai* t. 52, p. 167-188, prieiga per internetą: http://www.lti.lt/failai/TD52_visas_internetui-167-188.pdf, [žiūrėta 2017-08-218]

Tilvikas Jonas, 2016. „Tarp religinių, kultūrinių, socialinių priešpriešų: lietuvininkų liaudies medicina XIX–XX a. pirmoje pusėje“, *Logos*, t. 89, p.183-192, prieiga per internetą: http://www.litlogos.eu/L89/Logos_89_183_192_Tilvikas.pdf, [žiūrėta 2017-08-20]

Tilvikas Jonas, 2017. „Tarp religinių, kultūrinių, socialinių priešpriešų: lietuvininkų liaudies medicina XIX–XX a. pirmoje pusėje“, *Logos*, t. 90, p. 184-195, prieiga per internetą: http://www.litlogos.eu/L90/Logos_90_184_195_Tilvikas.pdf, [žiūrėta 2017-08-20].